پیرەمێرد
ئەدیب و ڕۆژنامەوان

پ.ی.د. محەمەد دلێر ئەمین- م.هەڤاڵ ئەبوبەکر/ زانکۆی سلێمانی

پێشەکی

پیرەمێرد، چ وەك کەس، چ وەك بواری کارکردن و بەخششی ئەدەبیی و ڕۆژنامەوانیی، بایەخگەلێکی زۆری هەیە، لێکۆڵینەوە لە سەر بەرهەم و کارە ئەدەبیی و ڕۆژنامەوانییەکانی لێکۆڵینەوە دەبێت لە قۆناغێکی گرنگی کەلتوری نەتەوەییمان کە بە قۆناغی پەڕینەوەو گۆڕان لە ڕەوتی ئەدەبیی و ڕۆژنامەگەریی و گۆڕانی خولیاو ئامانج و چەشەو ئارەزووی تاکی کوردییشدا دادەنرێت.

ئەدەب و ڕۆژنامەگەریی چۆن ئاوێزان دەکرێن و چۆن ئەدیبێکی ڕۆژنامەوان بەکۆکردنەوەی ئەزمونە زاتیی و بابەتییەکانی بەتەمەنترین ڕۆژنامەی کوردیی لە مێژووی ئەمڕۆماندا بەرهەمدەهێنێت؟ تا چەند ئەو مێژووە فەرهەنگییەی پیرەمێرد وەکو خۆی تۆمارکراوەو لایەنە شاراوەکانی کە تا ئەمڕۆ پیشان نەدراون چین؟

لەم لێکۆڵینەوەیەدا هەوڵدەدەین مێژوو بە ئەزمون و ئەزمون بە داهێنانی ئەدەبیی و ڕۆژنامەوانییانەی پیرەمێردەوە گرێبدەین و برگەی ئەو پەیوەندییە ئۆرگانییە بدۆزینەوە کە پیرەمێرد لە کارەکتەرێکی سروشتییەوە دەکەنە داهێنەرێکی ئەدەبیی و ڕۆژنامەوانی.

پیرەمێرد و کورتەیەکی مێژویی

ناوی "تۆفیق" کوڕی "مەحمود ئاغای کوڕی هەمزاغای مەسرەف"ە، هەمزاغا سەرۆك وەزیرانی ئەحمەد پاشای دوا حوکمداری بابان بووە، لە ساڵی ١٨٦٧ز، دا لە شاری سلێمانی هاتۆتە دنیاوە و لەتەمەنی حەوت ساڵییدا خراوەتە قوتابخانەی مەلا حسێنە گۆجە، دواتر چۆتە فەقێیەتیی و سەرەتا لە مزگەوتەکەی خۆیانەوە (مزگەوتی هەمزاغا) دەستی بەعەرەبیی خوێندن کردووە، چەند مزگەوتێکی سلێمانی کردووەو دواتر سەردانی "بانە"شی کردووە[1].

لێرەوە برگەی یەکەمی قۆناغی سەرەتایی وابەستەبونی پیرەمێرد بەبوارەکانی تێگەیشتن و خوێندن و فێربونی زمان و ئایینەکان دەستپێدەکات، پیرەمێردی خاوەن میراتی هەمزاغای خاوەن دەسەڵاتدارێتیی و حوکمڕانیی، تێکەڵ بەتێگەیشتن لە ئایین و فێربونی زمانی عەرەبیی و دۆزینەوەی جیاوازیی نێوان ئەو مزگەوتانەی لێیانەوە بنیاتی ڕۆشنبیریی خۆی لەسەریان داناو تێکەڵاوبون بەخەڵك، ئەزمونگەلێکی بەرایی بوون بۆ کەسێك کەساتەوەختەکانی ژیانی خۆی بەبێهودەیی و بێکارییەوە بەسەرنەبردووەو بەدوو ئاراستەی تەریب، خوێندن و زانست لەگەڵ ئەزمون و تاقیکردنەوەکانی ژیان، پەرەی بەتوانستەکانی خۆی

[1] بڕوانە: عەلائەدین سەجادی (١٩٧١ :٤٥٧).

داوه. لەساڵی ١٨٨٢دا دەبێتە کاتبی نفوسی سلێمانی، دواتر بەکاتبی زەبت، لە ساڵی ١٨٨٣دا دەبێتە کاتبی ئەملاکی هۆمایۆنی لە هەڵەبجە، لە ١٨٨٦دا دەبێتە باشکاتبی مەحکەمەی شارباژێڕ، لە تشرینی یەکەمی ١٨٩٥دا دەبێتە معاون مدیری شاری "کەربەلا"، هەندێك سەرچاوەی تریش دەڵێن: ((پۆستەکەی جێگری دادوەری گشتیی کەربەلا بووە))[٢] ، بەڵام ناچێت‌و دەست لەکاروباری میریی دەکێشێتەوە[٣]، لەم ماوەیەدا (شێخ مستەفای نەقیب) کردویەتی بەوەکیلی خۆی بۆ ڕاپەڕاندنی کارەکانی[٤]. دەشێت ئەمە بەبڕگەی دووەمی قۆناغی یەکەمی ژیانی پیرەمێرد دابنرێت، کە ئاشنابوون‌و تێکەڵاوبوون‌و فێربوون‌و دۆزینەوەی پەیوەندییەکانی نێوان خەڵك‌و یاسا، دەسەڵات‌و یاسا، کێشەکانی خەڵك، ژیانی ڕۆژانەیان، بینینی شوێنی جۆراوجۆر، خەڵکی جۆراوجۆر، ئەزمونی جۆراوجۆری لێکەوتۆتەوە، کە هەموو ئەمانە لە تەوەری ئاوێزانبونی زانست‌و ئەزموندا خۆیاندەبیننەوە.

لەساڵی ١٨٩٨دا قۆناغی دووەمی ژیانی پیرەمێرد دەستپێدەکات‌و دەچێتە تورکیاو ساڵی دواتر دەچێتە حەج‌و لەو ساڵەوە دەبێتە "حاجی تۆفیق"و لەلایەن پاشای عوسمانییەوە پلەی "بەگ"ێتیشی دراوەتێ‌و بووە بە "حاجی تۆفیق بەگ"[٥]و لە ١٤ی ئەیلولی ١٨٩٩دا فەرمانی شاهانەی بۆ دەردەچێت‌و دەبێتە ئەندامی مەجلیسی عالی ئەستەمبوڵ[٦].

ئەمەی سەرەوەش بڕگەی یەکەمی ئەم قۆناغە پێکدەهێنێت، تیایدا ئەزمونگەریی بەردەوامە، بینینی ئەستەمبوڵ‌و حەج‌و پێکهێنانی سێگۆشەیەك لە نێوان: سلێمانی–ئەستەمبوڵ–مەککەداو گۆڕانی وەرگرتنی زانیاریی لە سنورێکی داخراوی شارێکی بچوکی وەك سلێمانییەوە بۆ ئەستەمبوڵی پردی نێوانی ئەوروپاو ئاسیاو خۆرهەڵات‌و خۆرئاوا، بۆ سەنتەرێکی جیهانیی وەك مەککە، کەلێیانەوە دنیابینینێکی زیاتر بۆ پیرەمێرد فەراهەمدەبێت، دواتر گەڕانەوەی پیرەمێرد بەو کەلتورو میراتەی هەمزاغاوە بۆ ناو کایەکانی حوکمڕانیی، بەڵام ئەمجارەیان حکومڕانییەك لە دەسەڵاتێکی ئیمپراتۆرگەریی وەك عوسمانیدا.

پیرەمێرد دێتەوە سەر تەوەری خوێندن‌و وزانست، لەساڵی ١٩٠١دا لە کۆلیژی حقوق وەردەگیرێت‌و لەساڵی ١٩٠٥دا بڕوانامەی حقوق بەدەستدێنێت[٧]، لە تەموزی ١٩٠٥دا کە بانگی مەشروتیەت دەدرێت مەجالیس تێکدەچێت، لە ساڵی ١٩٠٧دا (کۆمەڵەی کورد) بەنهێنیی بەسەرۆکایەتیی (شێخ عەبدولقادری شێخ عەبدوڵای شەمزینی) پێکدێت، پیرەمێرد یەکێك دەبێت لە ئەندامەکانی، تا ساڵی ١٩٠٨ لە ئەستەمبوڵ بەپیشەی پارێزەریی‌و نوسین‌و دەرکردنی گۆڤارو ڕۆژنامەوە خەریك دەبێت[٨].

لەساڵی ١٩٠٩دا دەبێتە قایمقامی چۆڵەمێرگ[٩]، لە نیسانی ١٩١٢دا دەبێتە قایمقامی قەرەمورسل، لە شوباتی ١٩١٥دا دەبێتە قایمقامی بالاوا، لە ئەیلولی ١٩١٦دا بەهەمان پلە دانراوە بۆ (بيت الشباب)، لە

---

[2] بڕوانە: مالمیسانژ (٢٠٠٧: ٩٨).

[3] عەلائەدین سەجادی (١٩٧١ :٤٥٨).

[4] بڕوانە: ئومێد ئاشنا (٢٠٠١: ٤٩).

[5] بڕوانە: عەلائەدین سەجادی (١٩٧١ :٤٥٨).

[6] بڕوانە: ئومێد ئاشنا (٢٠٠١: ٤٩).

[7] بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو(٧٧).

[8] سەرچاوەی پێشوو (٥٠).

[9] بڕوانە: د.معروف خزنەدار (٢٠٠٠: ١٥٣).

مارتی ١٩١٧دا تادەبێتە مەتەسەڕیفی شاری ئەماسیە، چەند شوێنێکی کردووە[١٠]، ((لە نیسانی ١٩١٨دا دەبێتە مەتەسەڕیفی ئەماسیە))[١١] و تاساڵی ١٩٢٣ لەوێ بووە[*]، کە حکومەتی عیراق لە ساڵی ١٩٢٣-١٩٢٤ دادەمەزرا، لە تورکیاوە گەڕایەوە بۆ بەغداو لە وێوە بۆ شاری سلێمانیی و لە کانونی دووەمی ١٩٢٥دا گەیشتەوە سلێمانی[١٢].

بڕگەیەکی تری بەهاداری ژیانی پیرەمێرد لە قۆناغی دووەمدا، تێکەڵاوبوونە بەئەدەب و ڕۆژنامەگەریی، کەنەك تەواوکەری بڕگەکانی تری ژیانییەتی بەڵکو ئەو ئەنجامەن کە لەهۆکاری بڕگەکانی ترەوە هاتۆتەکایەوە، یاخود ئەو جوڵەیەیە کە بڕگەکانی تر بەژیانی پیرەمێردیان بەخشیوە، واتە تێکەڵاوبون و هاوڕێیەتیی دەسەڵاتدارو یاساناس و تێکۆشەرو خوێندەوارو ئەدیب و زاناو جێگۆڕکێ لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر، خەرمانی زاتیی پیرەمێردیان بابەتییانە دەوڵەمەندکردووە، بۆیە داری پیرەمێرد لەلایەك ئەدەب و لەلایەکی تریەوە ڕۆژنامەنوسیی دەردەکات.

پیرەمێرد و ئەدەب

پیرەمێرد لە دنیا فراوانەکەی ئەدەبەوە هاتۆتە کایە ڕۆشنبیرییەکەوەو هەر لەوێشەوە تێکەڵ بەڕۆژنامەنوسیی بووە، ئەو دەڵێت: ((لە بیرمە معلم ناجی مەرحووم لە قیسمی ئەدەبیاتی ترجمانی حقیقتدا سەرپەرشتی ئەکرد، لێرەوە پەنجا ساڵ لەمەوپێش (١٨٨٣ز)، مەنزوومەیەکم نووسیبوو دەرجی غەزەتەی کردبوو....تاد))[١٣]، تاچونی پیرەمێرد بۆ ئەستەمبوڵ بەرهەمێکی دیاری ئەدەبیی ئەو نابینرێت، تەنها هەندێك هەوڵ و گێڕانەوە هەن کە بۆ قۆناغی سەرەتایی ژیانی پیرەمێرد دەگەڕێنەوە[١٤]، پیرەمێرد دەنوسێت: ((پێش ئەوەی بچمە ئەستەمووڵ، کەشکۆڵێکم نووسیبوو بەکاغەزی زەرد و شین و سوورو مۆر، هەرچی شاعیرێ کە بیستبووم چەند غەزەلێکی نایابی ئەوم نووسیبوو، خەڵك و خوا ئەیان برد لە بەریان ئەنووسیەوە. تاقەتیان نەدەبوو، هەر لاپەڕەیەکی شیعری خۆشی تیا بوایە ئەیان پچڕی و دەریان دەهێنا، تا دوایی سوێنم خوارد بە کەسی نەدەم، بەوەیش وازیان لێ نەهێنام، ناچار لە ژووری ئەو خوارە چاڵە گەنمێکی ساڵی گرانیمان مابوو خستمە چاڵەکەوە، بەسەریا ڕۆییم بۆ ئەستەمووڵ، خوا ئەیزانێ لەو چاڵەدا وەك قامیشە نەیەکەی کە مەولانای ڕۆمی مەسنەوی لەسەر داناوە، چەند بۆ خۆی شەرحی جودایی داوە تا نەماوە))[١٥]، دەربارەی ئەزمونی خۆیشی لەگەڵ شیعرو شاعیراندا دەنوسێت: ((نازانم چ دەردێك بووبە منەوە نووسابوو هەر لە منالییەوە دڵم دابوە شیعرو گۆرانی. دەنگی خۆشم لە بەر شیعری خۆش، دەویست. هەتا (مەولەوی)م نەناسیبوو (نالی)م لەلا پێغەمبەری شیعری کوردی بوو))[١٦]، ((لە منداڵییەوە

---

[10] بڕوانە: ئومێد ئاشنا (٢٠٠١: ٥٠).

[11] د.معروف خزنەدار (٢٠٠٠: ١٥٣).

[*] عەلائەدین سەجادی (١٩٧١: ٤٥٩) و د. مارف خەزنەدار (٢٠٠٠: ١٥٣)، ڕایان وایە پیرەمێرد لە ساڵی ١٩٢٠دا لە حەڵەبەوە گەڕاپێتەوە بۆ عیراق و دواتر بۆ سلێمانی، بەڵام ڕای ئەم بەڕێزانە هەڵەیە، چونکە بەخێرهاتنەوەکەی پیرەمێرد لە ژمارە (١٤)ی ڕۆژنامەی ژیانەوەدا بڵاوکراوەتەوەو ناوەڕۆکەکەی ئەوەی ئومێد ئاشنا (٢٠٠١ : ٥٠) دەسەلمێنێت. بڕوانە: (ژیانەوە: ژ١٤: ٤).

[12] بڕوانە: ئومێد ئاشنا (٢٠٠١: ٥٠).

[13] بڕوانە: ژیان (١٩٣٣: ژ ٣٧٥: ٣).

[14] بڕوانە: محمد رسول هاوار (١٩٧٠ :٩٤)، عەلائەدین سەجادی (١٩٧١: ٤٦٢)، ئومێد ئاشنا (٢٠٠١ :٥١).

[15] بڕوانە: ژیان (١٩٣٨: ژ ٥٤٧: ١).

[16] سەرچاوەی پێشوو.

ئولفەتم لەگەڵ شیعرو ئەدەبیاتی ئێران دا بوو کە ئێران جیلوەگاهی شیعر بوو))[17]، پیرەمێرد هەر خۆی دەنوسێت: ((لە هەڵەبجە بووم خووم دابووە ئەوەی بزانم ئەو شارە کۆنانەو ئەو هەڵبەستە خەرافاتە، کەی بوون؟ لە کوێوە هاتوون؟ وەك ئەمەی –کۆی ئاتەشگا– کە زۆرتر مەولەوی لە گۆرانیەکانی خۆی دا ناوی بردووە))[18].

(عەلادین سەجادی) پێی وایە پیرەمێرد لە تەمەنی دە ساڵییەوە سەلیقەی شیعر وتنی هەبووە[19]، (محەمەد ڕەسوڵ هاوار)یش دەڵێت: ((هەر لە منالییەوە نیشانەی ئەم بەهرەیەی تیا دیاری دابوو،...ئەوە بوو لەگەڵ مامۆستاکەیدا لەسەر شیعرێکی خواجە حافیز تێك ئەچێ))[20]، ((هەر لەو ماوەیەدا شیعرێك بە فارسی بۆ دروستکردنی خانووەکەی وەسمان پاشای جاف دەنووسێ، دەبێت ئەو سەردەمە پیرەمێرد تەمەنی (١٢،١١) ساڵان بووبێت))[21].

ئەستەمبوڵ بەهرەکانی پیرەمێرد دەبوژێنێتەوە، جگە لەو هەموو نوسینو شیعرانەی لەسەردەمی ئەستەمبوڵدا لە بڵاوکراوە جیاجیاکاندا بڵاویکردونەتەوە، بەهاتنەوەشی بۆ سلێمانیو بەدانانی چاپخانەکەی بایەخگەلێکی گەورەتری بەبواری ئەدەب داو ڕۆڵێکی دیاری لە مێژوی ئەدەبو ڕۆشنبیریو ڕۆژنامەنوسیی کوردییدا بینی، بۆیە جگە لە بەرهەمە ڕۆژنامەنوسییەکانی ئەم بەرهەمانەیشی نوسی[22]:

١. دیوانی مەولەوی (ئەسڵو ڕۆح)، ساڵی ١٩٣٥، لە چاپخانەی ژیان بەدوو بەرگ لەچاپی داون.
٢. مەمو زین، چیرۆکێکی تراژیدیی دڵدارییە، پیرەمێرد لە شێوەی شانۆنامەدا ئامادەیکردووەو لەساڵی ١٩٣٥دا لە چاپخانەی ژیان چاپیکردووە.
٣. چیرۆکی دوانزەسوارەی مەریوان، ساڵی ١٩٣٥ نوسیویەتی.
٤. چیرۆکی مەحمود ئاغای شیوەکەڵ، لەساڵی ١٩٤٢دا نوسیویەتی.
٥. گاڵتەوگەپ، ساڵی ١٩٤٧.
٦. ڕۆمانی کەمانچەژەن، ساڵی ١٩٤٢ لە تورکییەوە کردویەتی بە کوردی.
٧. دیوانی مەولانا خالیدی نەقشبەندیی، بە زنجیرە لە ڕۆژنامەکەیدا بڵاویکردۆتەوە.
٨. بەشێکی زۆری شیعرەکانی وەلی دێوانەوبێسارانی، لە هەورامییەوە کردون بە شێوەزاری سلێمانیو، چەندین شیعری شاعیرانی هەورامانو زەنگنەشی گۆڕیوەتە سەر شێوەزاری سلێمانی.
٩. نوسینی کۆمەڵێك پەخشانی هونەریی جوان.
١٠. نوسینی چەندین زنجیرە وتار دەربارەی مێژوی کورد، مێژوی میرنشینی بابان،...تاد.
١١. نوسینی هەزاران بەیت شیعر، کە دواتر لەسێ بەرگی قەبارە گەورەدا، کە کۆی هەرسێکیان (١١٠٠)لاپەڕەیە چاپکراون[23].

---

[17] بڕوانە: ژین (١٩٤٩: ژ ٩٦٧: ١).

[18] بڕوانە: ژین (١٩٤٢: ژ ٦٨٩: ١).

[19] بڕوانە: عەلائەدین سەجادی (١٩٧١ : ٤٦٢).

[20] بڕوانە: محمد رسول هاوار (١٩٧٠ :٩٤).

[21] سەرچاوەی پێشوو.

[22] بڕوانە: ئومێد ئاشنا (٢٠٠١: ٦١–٦٢).

[23] بڕوانە: دیوانی پیرەمێرد: (١٩٩٠: ب١)،(٢٠٠١:ب٢)،(٢٠٠١:ب٣).

١٢. نوسینی ٦٤٤٨پەندی پێشینان بە شیعر، کە دوای هەوڵەکانی کاکەی فەللاح، بەم دواییانە، لەسێ بەرگی قەبارە گەورەدا بە (٩١٢)لاپەڕە بڵاوکراونەتەوە[٢٤].

١٣. نوسینی چەندەها بەندو بەیتی فۆلکلۆریی و چیرۆکی فۆلکلۆریی و چیرۆکی منالان و مەتەڵ.

پیرەمێرد لە بایەخدان بە کلتورو فۆلکلۆری نەتەوە درێغیی نەکردووە، هەر ئەمانەیشی کردۆتە کەرەستەیەکی بەنرخی بەرهەمە ئەدەبییەکانی، بەڵام تائەمڕۆیش پیرەمێرد وەك پێویستە بایەخی پێنەدراوەو وەك ئەوەی هەبووە نەخوێندراوەتەوە، ((لە باسی پیرەمێرددا زۆرجار نووسەرو ڕەخنەگران ئەو هەوڵ و تەقەلایەی پیرەمێرد داوی یە بۆ نوێ کردنەوەی ئەدەبی کوردی بەجوانی لایان دەرنەکەوتووە، ئەگەرچی پیرەمێرد خاوەنی قوتابخانەیەکی ئەدەبی نەبوو، بەڵام یەکەمین ئەدیبێك بووە کە پێشڕەوایەتی ئەم ڕێبازە نوێ‌یەی کردووە (ڕێبازی ڕۆمانتیکیی)، لە ڕووی نەتەوەییەوە، لە زمان دا گەڕانەوە بۆ کەلەپوری میللی و هەڵگرتنی دروشمی نووسینی کوردی پەتی، خۆی و گۆرانی شاعیر* بەبێ وچان بەدوای زاراوەو وشەی کوردی پەتی دا وێڵ بوون، زۆرجار شۆڕەبوونەوە بۆ ناو سامان و کەلەپوورە میللییەکان، ڕۆژ بەڕۆژ هەوڵی پاك کردنەوەی زمانی ئەدەبییان دەدا لە وشەو زاراوەی بێگانە، بەم هۆیەشەوە سەرگوزشتەو گۆرانی و داستانی میللی بوژایەوە، بووە سەرچاوەیەکی دەوڵەمەند بۆ شاعیرو نووسەرانی کورد))[٢٥]، لە بواری شیعردا شیعرەکانی پیرەمێرد بەپێی ڕێبازە ئەدەبییەکان بەسەر شیعری کلاسیکیی و ڕۆمانتیکیی و ڕیالیزمییدا دابەش بوون[٢٦]، وەك شاعیرانی تر پیرەمێردیش بە لاسایکردنەوەی شاعیرانی کلاسیك دەستی پێکردووە، بەڵام دواتر بۆتە یەکێك لە شاعیرە دیارەکانی ڕۆمانتیکیی کوردیی.

لە بواری چیرۆکنوسینیشدا چەند چیرۆکێکی هونەریی و جوانی هەیە، کە بابەتەکانیان کۆمەڵایەتییەو لە کەلەپوری کۆنی کوردەوارییەوە دروستی کردون، هەموو ئەم چیرۆکانەی لە گۆڤاری گەلاوێژدا بڵاوکردۆتەوە، بەشێکی زۆریان دەچنە خانەی کورتە چیرۆکی کوردییەوە[٢٧].((ئەو شاعیر بووەو لە هەمان کاتدا ڕۆژنامەنوسێك بووە کە دەبوا هەرچۆنێك بێت ڕۆژنامەکەی لە کاتی خۆیدا دەرچێت، وتارو شیعرو وەرگێڕان و بابەتەکانی تری ڕۆژنامەکە ئامادەبکات، هەموو تەرکیزو کاری ئەدەبی و بیرکردنەوەی بۆ شیعر نەبووە. بۆ نموونە لە ساڵی ١٩٣٢دا شیعرێکی ڕۆمانتیکی دەنووسێت و لە ١٩٥٠دا وەك لە ژمارەکانی دوایی "ژین"دا دیارە شیعرێکی لاسایی شاعیرە کلاسیکییەکانی نووسیوە. بە پێچەوانەوە، لە ساڵی ١٩٤٨دا سروودێکی بەرزی بڵاوکردۆتەوەو تەواو بۆتە شاعیرێکی ڕیالیزمی و شۆڕشگێڕ، بەڵام لە نیوەی سییەکاندا لاسایی مەولەوی کردۆتەوەو بۆتە دەروێش و دیوانەی خەڵوەتگاهێك و پەنا دەباتە بەر مەزاری پیاوچاکێك و لێی دەپاڕێتەوە کە نەتەوەکەی ڕزگار بکات و بکەونە سەر ڕێی یەکگرتن و پێشکەوتن))[٢٨].

زمان کە بەهادارترین ئامرازی گوزارشتکردنی ئەدەب و ڕۆژنامەنوسییشە دەستەمۆی بەهرەمەندیی پیرەمێرد بووە، زۆرجار خۆی ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە ((زمانی کوردی هەموو شتی لێ دەردێت و هەموو

[24] بروانە: پەندەکانی پیرەمێرد: (١٩٩٥: ب١)،(١٩٩٥:ب٢)،(١٩٩٦:ب٣).

* ئەم لێکدانەوەیە بەم جۆرە هەڵەیەو غەدرکردنێکی ترە لە خودی پیرەمێرد، چونکە پیرەمێرد نەك هەر دیارترین پێشڕەوانی ئەدەبی ڕۆمانتیکیی و ڕیالیزمیی کورد بووە، بەڵکو مامۆستای گۆرانیش بووە.

[25] خورشید ڕەشید ئەحمەد (١٩٨٩ : ٦).

[26] بروانە: خورشید ڕەشید ئەحمەد (١٩٨٩ : ١٦٢).

[27] بروانە: ئومێد ئاشنا (٢٠٠١: ٦٢-٦٣).

[28] ئومێد ئاشنا (٢٠٠١: ٦٤).

مانایەکی پێ پێکدێت))[٢٩]. پیرەمێرد یەکێکە لەوانەی کە چەندین زاراوەو وشەی نوێی هێناوەتە ناو فەرهەنگی نەتەوەییمانەوە، وەك وشەکانی (ئاغەڵ، ئافەراندن، بردە، بنەجووت، بوارپێدان، بۆشیی، بەشدار، بێکەسخانە، پەخشان، پەڕاگەندە، پەروەردە، پیاسە، پیت، تراژەدی، تۆپبازی، تەندروستی، تیپ، تیپەن تیپەن، جوانکاری، زانین، سپای زۆربگیر، سروشت، سەرپەڕە، سەربەند، سەرستون، سەرەتا، سەیرکەر، فرەلق، کارخانە، کردوکۆش، کردە، کرێکار، کەمتەرخەمی، لق، گوڵەوەچنی، مناڵخانە، نووسیار، نموونەنمایی، نوێنە، هونەرنمایی، وردەبین، وەرگێڕان، دەستدار، سووتەنی، مێخ، ئافەریدەکار، ئاکار، وەزەند...تاد)[٣٠].

لە بواری پەخشانی هونەریشدا ((قەڵەمی پەخشان نووسینی بێ وێنەیە))[٣١]، پیرەمێرد وەك خۆی دەڵێت زمانەکانی تورکیی‌و فارسیی‌و عەرەبیی بەچاکیی زانیوە، هەر ئەمەش وایکردووە بوارێکی گرنگی وەك (وەرگێڕان) بایەخپێبدات. لە بواری ئەدەبی بەراوردکاریشدا ئەگەرچی لە پێش پیرەمێرددا، لە ڕۆژنامەی "تێگەیشتنی ڕاستی" ساڵی ١٩١٨و لە کتێبی "ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد"ی ئەمین فەیزیدا بەکورتیی هەوڵێك بۆ بەراوردکردنی شیعری کوردیی‌و فارسیی‌و تورکیی دراوە، بەڵام وەك پیرەمێرد بەئاشکراو ناوهێنانی و دەستنیشانکردنی دیارینەکراوە، پیرەمێرد لە ساڵی ١٩٣٦دا لە ژێر ناوی " بەراوردی ئەدەبیاتدا"[٣٢]، کورتە باسێکی ئەم بەراوردە دەکات، شیعرێکی عەرەبیی‌و کوردیی‌و تورکیی‌و فارسیی، واتە ئەدەبیاتی چوار نەتەوە بەراورددەکات، کە هەر چواریان بۆ یەك بابەت وتراون، ئەمەش ڕۆڵی ئەو لە ئەدەبی بەراوردکارییدا دەردەخات[٣٣].

هەر ئەم زانین‌و ئاگاییەی پیرەمێرد وادەکات کە هەندێك ئیحاو وێنەو دەق لە زمانەکانی ترەوە وەربگرێت‌و کوردییانەو بە ڕۆحێکی کوردانەوە بەرجەستەیانبکاتەوەو دوورنەبێت لە بەرهەم‌و کاریگەریی داهێنەرانی نەتەوەکانی تر[٣٤].

پیرەمێردو ڕۆژنامەنوسیی

قۆناغی ئەستەموڵی پیرەمێرد، قۆناغی تەقینەوەی بەهرەی هونەرمەندانەی پیرەمێردو بەرجەستەبوونی بەخشش‌و بەرهەمەکانییەتی، ئاوێزانبوونی پیرەمێردێکی ئەدیبی ئەزمونگەری زاتیی‌و زانستییە، گۆڕانی پیرەمێردە لە زاتەوە بۆ بابەت، لە تاکەوە بۆ گشت، لە ئەدەبەوە بۆ ڕۆژنامەنوسیی، بەجۆرێك کە شەقڵی هەریەکەیان لەم پرۆسەی ئاوێتەکردنەدا دەپارێزێت، پیرەمێرد دەڵێت: ((ئێمە زۆرترمان لە وێوە لە ئەستەموولەوە پێگەیشتووین))[٣٥]، لێرەوە پیرەمێرد دێتە کایەی ڕۆژنامەنوسییەوە، لەخوارەوە ڕیزبەندێکی کورتی ئەو بڵاوکراوانە دەکەین کە پیرەمێرد یان خاوەن یان سەرنوسەر یان دەستەی نوسەران یاخود نوسەرێکی هاوکار یان بەشداربووە تیایاندا[٣٦]:

---

29 سەرچاوەی پێشوو(٦٣).

30 بڕوانە: د. محەمەد نوری عارف (٢٠٠٢: ٣٢٥–٣٩٠)، ڕەفیق ساڵح، سدیق ساڵح (٢٠٠٥: ٦–٩).

31 ئومێد ئاشنا (٢٠٠١: ٦٣).

32 بڕوانە: ژیان (١٩٣٦: ژ ٤٦٣: ٥).

33 بڕوانە: ئومێد ئاشنا (٢٠٠١: ٧٣).

34 بڕوانە: د. محەمەد نوری عارف (٢٠٠٠: ٥–٢٨).

35 بڕوانە: ژین (١٩٤٧: ژ ٨٩٣).

36 بڕوانە: ئومێد ئاشنا (٢٠٠١: ٥٤–٥٥).

١. گۆڤاری (ڕەسملی کاتب)، لە ئەستەموڵ دەرچووە، خاون ئیمتیازی حاجی تۆفیق بەك بووە، (هیچ زانیارییەك دەربارەی ئەم گۆڤارە دەستنەکەوتووە).

٢. خاوەنی ئیمتیازی ڕۆژنامەی کورد تەعاون تەرەقی غەزەتەسی[*]بووە، کەڕۆژنامەیەك بووە بە کوردیی‌و تورکیی لە ئەستەموڵ دەرچووەو کۆمەڵەی کورد تەعاون‌و تەرەقی دەریانکردووە[٣٧]، ژمارە یەکی لە ٢٢ی تشرینی دووەمی ١٩٠٨دا دەرچووەو دواژمارەی کە ژمارە (٩)بووە، لە ١٧ی کانونی دووەمی ١٩٠٩دا دەرچووە[٣٨]. ئەم ڕۆژنامەیە بە دووەم ڕۆژنامەی کوردستان‌و بەیەکەم بڵاوکراوەی کورد لە ئەستەموڵ دادەنرێت[٣٩]. بایەخی ئەم ڕۆژنامەیە لەوەدایە کە جگە لەوەی پیرەمێرد بە هەردوو شێوەزاری کرمانجی سەروو خوارو بابەتی تیانوسیوە، لەهەمانکاتدا یەکەم ڕۆژنامەی کوردییە لە مێژوی ڕۆژنامەنوسیی کوردییدا کە وێنەی بڵاوکردبێتەوە[٤٠]

٣. لەگەڵ (فائق صبری بەگ)دا ڕۆژنامەی (مصور محیط)یان دەرکردووە[٤١].

٤. لە زۆربەی ژمارەکانی گۆڤاری (ژین)[٤٢]ی ئەستەمولّدا بابەتی هەیە،ئەم گۆڤارە ژمارە یەکی لە ١٧ی تشرینی دووەمی ١٩١٨دا دەرچووەو ژمارە(٢٥)ی لە ٢ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩ ئەستەموڵ بە کوردیی‌و تورکیی (٢٥) ژمارەی لێدەرچووە[٤٣]. لەم بڵاوکراوەیەدا پیرەمێرد ڕۆڵی دیاری هەبووەو بەچەندین ناوی جیاجیاوە بابەتی نوسیوە، لەو ناوانەیش کە هەموویان بۆ پیرەمێرد دەگەڕێنەوە: (سولەیمانیەلی تەوفیق، سولەیمانیەلی وداد، سولەیمانیەلی مەحمود نەژاد، م. نەژاد، ویداد، س. ت، پیرە کورد)[٤٤].

٥. چەندین نوسینی لە ڕۆژنامەی (شەمس)دا بڵاوکردۆتەوەکە لە تاران دەردەچو، پیرەمێرد دەڵێت: ((گەلێ خزمەتی غەزەتەی شەمس-م ئەکرد کە سەید حسێنی ئێرانی خاوەندی بوو))[٤٥].

٦. لە گۆڤاری (فەرهەنگ)و ڕۆژنامەی (شەفەقی سورخ)دا بابەتی بڵاوکردۆتەوە، پیرەمێرد دەڵێت: ((ئەو سەردەمەی کە ڕۆژنامەی (شەفەقی سورخ)و مجلەی (فرهنگ) لە تاران دەردەچوو هەمیشە

---

[*] ئەم ڕۆژنامەیە ڕۆژنامەیەکی هەفتانە بووە، دەربارەی وادەی دەرچونی (ئومێد ئاشنا :٢٠٠١: ٥٤) بەهەڵە ڕۆژی دەرچونی ژمارە یەکی بە ٩ی تشرینی یەکەمی ١٩٠٨و دوا ژمارەی بە حوزەیرانی ١٩٠٩ دیاریکردووە، هەردوو ئەم مێژووانە هەڵەن، ڕاستەکەی ئەوەی سەرەوەیەو بۆ دڵنیابوون، بڕوانە : کرد تعاون و ترقی غزتسی (١٩٠٨: ژ ١: ٢)، پاشکۆی (أ : ٧)، یان : نەوشیروان مستەفا ئەمین (٢٠٠١ : ٧٨).

37 بڕوانە: مالمیسانژ (٢٠٠٧: ٢١).

38 بڕوانە: نەشیروان مستەفا ئەمین (٢٠٠١ : ٧٨).

39 بڕوانە: نەشیروان مستەفا ئەمین (٢٠٠١ : ٢٤).

40 بڕوانە ئۆریژناڵی لاپەڕەیەکی ژمارە (یەك)ی (کرد تعاون و ترقی غزتسی).

41 بڕوانە: عەلائەدین سەجادی (١٩٧١ : ٤٥٨).

42 بڕوانە ئۆریژناڵی لاپەڕەیەکی ژمارە (یەك)ی (ژین): پاشکۆی (أ : ٩). هەندێك سەرچاوە دەڵێن لە ٢٥ ژمارە زیاتری لێدەرچووە، (نەشیروان مستەفا ئەمین :٢٠٠٢أ: ٤٢) دەنوسێت: تا ژمارە ٣٤ی وەك گۆڤار دەرچووە، لەوە بەدواوە بەشێوەی ڕۆژنامە دەرچووە، تا ساڵی ١٩٨٥ هیچ ژمارەیەکی دیارنەبووە، تا ئەو کاتەی (محەمەد ئەمین بۆز ئەرسەلان) ژمارەکانی (١-٢٥)ی هێناوەتە سەر ڕێنوسی لاتینیی‌و لە ساڵانی ١٩٨٥-١٩٨٧ بەلێکۆڵینەوەیەکی درێژەوە لەگەڵ ئۆریژناڵەکانیدا لە ئۆپسالای سوید لە پێنج بەرگدا بڵاویکردونەتەوە.

43 بڕوانە: نەشیروان مستەفا ئەمین (٢٠٠٢أ : ٣٠).

44 بڕوانە: ئومێد ئاشنا (١٩٩٨: ٦)، نەشیروان مستەفا ئەمین (٢٠٠٢ : ٣٢).

45 بڕوانە: ژین (١٩٤٧: ژ ٨٥٥).

من له ئەستەموولەوه مەقالەو شیعرم بۆ ئەناردن))[٤٦] و زۆرجار سەروتاری بۆ ڕۆژنامەی (إقدام)و (حريت)یش دەنوسی، (عەلادین سەجادی) دەڵێت: ((لەم ماوەیەدا نوسینی بۆ ڕۆژنامەی "إقدام[*]"و "سەربەستی[٤٧]" لە ئەستەموڵ، وە "فەرهەنگ"و "شەفەقی سورخ" لە تاران ئەنووسی))[٤٨].

٧. لەماوەی نێوان ١٩٠٤–١٩١٢دا کە گۆڤاری (إجتهاد) لە ئەستەموڵ دەردەچو، پیرەمێرد بەرهەمی خۆی تێدا بلاوەکردەوەو لەم بارەیەوە دەڵێت: ((عەبدولاّ جەودەت لە پاش مەشروتیەت کە لە ئەوروپاوه هاتەوه، لە ئەستەموول بوو، زۆرتر لە هەموو کەس من لە خزمەتیا بووم خۆم و نەژادی کوڕم (بە نظم و نثر) لە مجلەکەیدا خزمەتمان هەیە))[٤٩].

٨. لە چەندین ڕۆژنامەو گۆڤارو بلاوکراوەی ناو تورکیاو دەرەوەیدا بەشیعر یان بەنوسین بەشداریکردووە، وەك: ڕۆژنامەی (ترجماني حقيقت)ی معلم ناجی، ڕۆژنامەی (تان)ی فەرەنسیی.

ئەمانەی سەرەوە بۆ ڕۆژگاری خۆیان بەخشش و سەرخانێکی دیاری پیرەمێرد بوون، بەهاتنەوەی بۆ سلێمانی هەموو ئەمانە لەتەك ئەو برگانەی لە قۆناغی بەراییدا باسکران دەبنە ژێرخانێکی بەهادار بۆ ئەوەی لەگەڵ هاتنەوەی بۆ سلێمانی، تەلاری ڕۆژنامەنوسیی کوردیی ڕازاوەترو بڵندتر بکات.

ڕۆژنامەنوسیی کوردیی لە سەنتەرگیریی سلێمانیدا، مێژویەکی بەنرخی مێژوی ڕۆژنامەنوسیی کوردییە، ئەم شارە کەوەك شارێکی نوێ بنیاتنرا، دوو پایەکەی تری گەر بەساکارییش بێت لەگەڵ خۆیدا خەملاند کە (بازرگانیی و پیشەسازیی)ن، ئەوروپاییەکانیش ڕایان وایە کە ڕۆژنامەنوسیی نوێ بەرهەمی سەرمایەدارییەو لە ئاوێزانبوونی شارو بازرگانیی و پیشەسازییەوە دەخەملێت[٥٠]. بۆیە لەساڵی ١٩٢٠ەوە بەبەردەوامیی ڕۆژنامە لەم شارەدا دەرچووە، لە کاتێکدا سلێمانی لە ساڵی ١٧٨٤دا دروستکراوە، ئەگەر ئەمە بەراوردبکەین بەشارێکی مەزن و دێرینی وەك هەولێر کە هەزاران ساڵە دامەزراوەو یەکەمین شارە لە مێژوودا، ئەوا لە بەر ئەوەی شارێکی کشتوکاڵیی بووە نەك پیشەسازیی و بازرگانیی، ڕۆژنامەنوسیی تیایدا تا ((ساڵی ١٩٣٥ کە گۆڤاری ڕوناکی دەردەچێت))[٥١]، دواکەوتووە.

((کەمن ئەوانەی وەك پیرەمێرد بەپلانێکی شیاو کاریان لەسەر خۆیان کردووە، ئەو ڕابردووەی پیرەمێرد هەرچەندە زۆری دیارنییە، بەڵام ڕابردویەکە پڕە لە بیرکردنەوەو ڕامان و خوێندنەوەو تێگەیشتن لە ژیان و بوارەکانی ژیان، سلێمانی کە پێگەی یەکەمی ژیانی پیرەمێرد بووە، ناتوانرێت جیابکرێتەوە لە ڕۆڵی دەوروبەر لە پێگەیاندنیدا، چونکە سلێمانی کەوەك شارێکی نوێ دروستدەکرێت، خەسڵەتە بەراییەکانی شارێکی پیشەسازیی پێوەدیاردەبێت و تیایدا بزوتنەوەی ئەدەب و ڕۆشنبیریی دەگاتە قەلاّپۆپەو، بازرگانییش بنەمایەکی تری پەیوەندییە ئابورییەکانی شار پێکدەهێنێت، لە مێژوی نوێشدا ئەم جۆرە شارانە کە لە ئەنجامی تێکەلاّوبونی کەلتورو ڕەهەندو خەڵك و پەیوەندییە کۆمەلاّیەتیی و ئابورییە

---

46 سەرچاوەی پێشوو.

* بڕوانە یەکێك لەو بابەتانەی کە پێشتر پیرەمێرد لە ڕۆژنامەی ئیقدامی ئەستەمولدا نوسیویەتی(ژیان: ژ٥٤٧: ٣).

47 بڕوانە: مالمیسانژ (٢٠٠٧: ١٢١–١٢٢).

48 عەلائەدین سەجادی (١٩٧١ : ٤٥٨).

49 بڕوانە: ئومێد ئاشنا (٢٠٠١: ٥٥).

50 بڕوانە: د. تودوروف (١٩٩٠: ٧).

51 بڕوانە: د. کەمال مەزهەر ئەحمەد (١٩٧٨: ٢٣٥).

جیاجیاکانەوە دێنەکایەوەو، کۆمەڵگای کشتوکاڵیی ڕووەو کۆمەڵگای پیشەسازیی‌و بازاڕەکان دەگۆڕن، ڕۆڵیان لە داهێنانی ڕۆژنامەگەریی‌و پەرەپێدانی ڕۆشنبیرییدا دەبێت[52])).

ئەم پەیوەندییەی نێوان (پیرەمێردو سلێمانی)یش، کە ئەنجامەکەی بەکارکردن لە ڕۆژنامەو دەرکردنی ڕۆژنامە کۆتایی پێدێت، دەبێتە قۆناغی سێیەمی ژیانی پیرەمێرد. پیرەمێرد لە ٣٠ی کانونی دووەمی ١٩٢٥دا دەگاتەوە سلێمانی، لەو کاتەدا ڕۆژنامەی "ژیانەوە" لە سلێمانیدا دەردەچێت‌و هەواڵی گەیشتنەوەی پیرەمێرد بڵاودەکاتەوە: ((جەنابی تۆفیق بەگی مەحمود ئاغا کە ٢٣ ساڵە لە وەتەن دور کەوتۆتەوە شەوی ٣٠ی کانونی دووەمی ١٩٢٥ تەشریفی هاتەوە...))[53].

"ژیانەوە" ژمارە (١)ی لە ١٨ی ئابی ١٩٢٤دا بڵاوکراوەتەوە[54]، دوا ژمارەی کە ژمارە (٥٦)ە لە ١٤ی کانونی دووەمی ١٩٢٦دا دەرچووە[55]، ((هێزی عیراق‌و ئەفسەرانی ئینگلیز ڕۆژی ١٨ی تەموزی ١٩٢٤ هاتنە سلێمانییەوە، لە دەشتی کانی ئاسکان بارەگای (فەرماندەیی ناوچەی ڕۆژهەڵات-امرية المنطقة الشرقية)یان دامەزراند، کەوتنە ڕێکخستنەوەی کاروباری بەڕێوەبەرایەتی ناوچەکەو، سلێمانی کرا بە لیوایەکی، دەزگای بەڕێوەبەرایەتی تازەی سلێمانی، کە لەژێر چاودێریی موفەتیشی ئیداریی ئینگلیزدا کاری ئەکرد، بڕیاری بڵاوکردنەوەی حەفتەنامەی "ژیانەوە"ی دا))[56]. لەژێر ناوی ڕۆژنامەکەدا نوسراوە: ((ئەم غەزەتەیە غەزەتەیەکی حکومەتییە هەفتەی جارێك دەردەچێ)[57]، لە ژمارە(١٨)ی ٢٦ی شوباتی ١٩٢٥دا، ناسنامەکەی دەگۆڕێت بۆ ((ئەم غەزەتەیە غەزەتەیەکی سیاسی، ئەدەبی، ئیجتماعییە هەفتەی دووجارێك دەردەچێ*))[58]. لەم ڕۆژنامەیەدا لەگەڵ ئەوەی کەسە نزیکەکانی پیرەمێردی وەك (جەمیل سائیب‌و مستەفا سائیب‌و عەلی عیرفان) کاریان تێدا کردووە، بەڵام پیرەمێرد بەئاشکرا هیچ بابەتێکی لەم ڕۆژنامەیەدا بڵاونەکردۆتەوە، بۆ نمونە شیعرێکی پیرەمێرد لە ژمارە (٣٤)ی ژیانەوەدا بێ ناوی خۆی بڵاودەکرێتەوە[59].

((حاجی تۆفیق لە گەیشتنەوەیەوە بۆ سلێمانی توخنی هیچ کارو فەرمانێکی دەوڵەت نەکەوت‌و هەموو ژیانی خۆی تەرخان کرد بۆ خزمەتی ئەدەبی کوردی))[60]، بەڵام لەلایەك ئامادەیی کەسیی کەسێکی وەك پیرەمێرد هەیە، لەلایەکی کەیش ئامادەییەکی بابەتیی وەك دروستبوونی ژینگەیەکی گونجاو بۆ دەرکردنی ڕۆژنامە لە شارەکەدا هەیە، بارودۆخیش ئەو وانانەیان داوە بە زاتێکی وەك پیرەمێرد کە ئەوە نوسین‌و ئەدەب‌و ڕۆژنامەنوسیی‌و هونەرەکانی ترن کە سەروەریی وڵات‌و نەتەوەیەك دەهێڵنەوە، نەك شتێکی تر، ئەزمونی دورودرێژی ئەو لەگەڵ بارودۆخەکاندا ئەوەی لاڕسکاند کە بۆ پێشخستنی نەتەوەو هاندانیان‌و ڕۆشنکردنەوەی مێژوویان‌و بەهادارکردنی ڕۆڵی ژنان‌و خوێندکاران‌و خوێندن‌و خوێندەواریی‌و

---

52 بڕوانە: هەڤاڵ ئەبوبەکر (٢٠٠٥: کوردش میدیا).

53 بڕوانە: ژیانەوە (١٩٢٥:ژ١: ٤).

54 بڕوانە: ژیانەوە (١٩٢٤: ژ١:١).

55 بڕوانە: عەبدوڵڵا زەنگەنە (٢٠٠٠).

56 بڕوانە: نەشیروان مستەفا ئەمین (٢٠٠٢أ : ٣٤٣).

57 بڕوانە: ژیانەوە (ژ١٤: ٤).

* لە (نەشیروان مستەفا ئەمین: ٢٠٠٢أ : ٣٤٣) دا، بەهەڵە ژمارە (١٩) بەژمارەی گۆڕان لە ناسنامەی ڕۆژنامەکەدا دانراوە.

58 بڕوانە: ژیانەوە (١٩٢٥: ژ١٨: ١).

59 بڕوانە: ژیانەوە (١٩٢٥: ژ٣٤: ١-٢).

60 ئومێد ئاشنا (٢٠٠١: ٥٨).

کۆکردنەوەیان لە دەوری بۆنە نەتەوەییو میللییەکان، بەپلەی یەکەم ڕۆژنامەیە، دیارە بە تێڕوانینە ئەوروپاییەکەی نەك بە گرتنەدەستی دەسەلآت بێت بەتێڕوانینە خۆرهەلآتییەکەی.

ڕاستەوخۆ دوای ڕاگرتنی "ژیانەوە"، وەکو درێژکراوەی ئەو، ڕۆژنامەی"ژیان" ژمارە ١ی لە ٢١ی کانونی دووەمی ١٩٢٦دا دەرچو[٦١]، پیرەمێرد ناوەناوە بابەتی بۆ دەنوسی، تا لە سەردەمی (حسێن نازم)دا دەچێتە ستافی ڕۆژنامەکەوەو پۆستی بەڕێوەبەری نوسین وەردەگرێت[*].

پیرەمێرد یەکەم بابەتی بلاوکراوەی لە "ژیان"دا، دەقێکی شیعرییە بەناوی (بەنەشئەی نەتقەکەی مەندوبی سامی)یەوە لە لاپەڕە (٣)ی ژمارە (٩)ی ١٨ی مارتی ١٩٢٦دا بلاوکراوەتەوەو نازناوی (کوردی) لە ژێردا نوسیوە[٦٢]، "کوردی"و "حاجی تۆفیق بەگ" هەردوو ناوەکە هەر "پیرەمێرد"ن[٦٣]، بۆیەکەمجار " حاجی تۆفیق بەگ" لە شیعری (بەیانی بوو لە خەو هەستام کەڕوانیم بەفرە بارییوە)داو لە ژمارە ٣١٢ی سالی ١٩٣٢ی "ژیان"دا ناوی ڕۆژنامەنوسیی و ئەدەبیی خۆی دەکاتە "پیرەمێرد[٦٤]".

لە ژمارە ٣٢١ی ڕۆژی ١٩ی مایسی ١٩٣٢داو پاش مردنی "حسێن نازم[*]"، "پیرەمێرد" دەبێتە بەڕێوەبەری ڕۆژنامەی "ژیان[٦٥]".

لە ژمارە (٣٢١) تا ژمارە (٤٠٦)[**] پیرەمێرد سەرپەرشتو بەڕێوەبەری ڕۆژنامەکە بووە[٦٧٩]، بەلآم ڕۆژنامەکە هەر بەناوی شارەوانیی سلێمانییەوە بوو، ئینجا لە ١٤ی ئابی١٩٣٤دا، چاپخانەکەی لە بەلەدیە گرت بە ئیجارەو ئیمتیازی ئەم ڕۆژنامەیەی بۆخۆی دەرکرد، لە ١٦ی ئابی ١٩٣٤دا ژمارە (٤٠٧)ی بلاوکردەوە، لە

---

[61] بڕوانە: نەشیروان مستەفا ئەمین (٢٠٠٢ب : ٩).

[*] دەنوسرێت: هەر لەسەرەتای دەرچونی ڕۆژنامەی "ژیان"ەوە، پیرەمێرد سەرپەرشتی دەکرد (ئومێد ئاشنا :٢٠٠١: ٥٨)، یان دەوترێت: کاتێك کە پیرەمێرد دێتەوە بۆسلێمانی ڕۆژنامەی "ژیان" لەسەر حسابو چاپخانەی بەلەدیە، لە ٢١ی کانونی یەکەمی ١٩٢٦دا دەرئەکرا، ئەم ئیدارەکەی گرت بەدەستەوە (عەلائەدین سەجادی : ١٩٧١: ٤٥٩)، هەندێکی تر ڕایان وایە کە هەر لەگەلّ دامەزراندنی "ژیان"دا (حسێن نازم)بەرپرسیاری بووە (جەبار جەباری: ٢٠٠٤: ٨٦-٨٧)،(حەمەسالّح فەرهادی: ١٩٨٨: ٧٠)،(وریا جاف: ١٩٩٨: ٤١): ئەم زانیارییانە هەموو هەلّەن، چونکە ژمارەیەکی "ژیان" لە ٢١ی کانونی دووەمی ١٩٢٦دا دەرچووە، بڕوانە: پاشکۆی (أ : ١٤)، لە (ئومێد ئاشنا :٢٠٠١: ٥٩)یشدا بەهەلّە نوسراوە ١٩٢٦/١/٢٦، هەروەها پیرەمێرد تا سەردەمی (حسێن نازم) لە ڕۆژنامەکەدا کاری نەکردووەو سەرپەرشت نەبووە، تەنها بە بابەت بەشداریکردووە، (مستەفا سالّح کەریم) دەلّێت: ((لەسەردەمی حسێن نازمدا لەسەرداوای حسێن نازم پیرەمێرد پۆستی بەڕێوەبەری نوسینی "ژیان"ی وەرگرتووەو بەمردنی حسێن نازم پیرەمێرد کەکەسی دووەمی ڕۆژنامەکە بووە لەو کاتەدا بۆیە حکومەت بەرپرسیارێتیی ڕۆژنامەکەیان پێ سپاردووە)) (مستەفا سالّح کەریم: ٢٠٠٦: چاوپێکەوتن). حسێن نازمیش دوای هەریەك لە جەمیل سائیبو محەمەد ئەدیبو عەلی عیرفان بەرپرسیارێتی ڕۆژنامەکەی وەرگرتووە، بڕوانە: نەشیروان مستەفا ئەمین (٢٠٠٢ب : ١١-١٥).

[62] بڕوانە: ژیان (١٩٢٦: ژ٩: ٣).

[63] بڕوانە: ڕەفیق سالّح، سدیق سالّح (٢٠٠٢: ١١).

[64] بڕوانە: ئومێد ئاشنا (٢٠٠١: ٥٨).

[*] لە (ئومێد ئاشنا :٢٠٠١: ٥٨) دا بەهەلّە نوسراوە (لە سالّی ١٩٢٣دا حسێن نازم کۆچی دوایی دەکات)، ڕاستەکەی ١٩٣٢ە.

[65] بڕوانە: نەشیروان مستەفا ئەمین (٢٠٠٢ب : ١٥).

[**] لە (نەشیروان مستەفا ئەمین :٢٠٠٢ب : ١٥)دا بەهەلّە نوسراوە (٣٢١-٤٠٥). ((ژمارەکانی ٤٠١-٤٠٦ کە لە ماوەی نێوان ناوەڕاستی مایسو ناوەڕاستی ئابی ١٩٣٤دا دەرچوون، دیارنینو دانەیان لە هیچ شوێنێك، نەلە ئەرشیڤەکانی بەریتانیا، نە لە کتێبخانە دەولّەمەندەکەی خوالێخۆشبوو شێخ محەمەدی خالّو نەلەلای خۆمانو کاك عەبدوللّا زەنگنە، دەست ناکەوێ)) بڕوانە: ڕەفیق سالّح، سدیق سالّح (٢٠٠٥: ڕونکردنەوە)، ئێمەیش زۆرشوێن گەڕاین بەلآم هەولّەکانمان بێئاکام بوون.

[66] بڕوانە: عەلائەدین سەجادی (١٩٥١: ١٧).

٣٠ی ئابی ١٩٣٧[***]دا ژمارەکانی گەیشتنە (٥٣٨)، مۆڵەتی چاپخانەکە کۆتایی هات‌و بۆیان نوێ نەکردەوە، ناچار خۆی چووە ژێر ئەم ئەرکەوەو چاپخانەیەکی گەورەتری لە ٢٠ی ئەیلولی ١٩٣٧دا کڕی[٦٧] و ژمارە (٥٣٩)ی پێدەرکرد[*]، حکومەت بۆ دژایەتیکردنی "ژیان"، ڕۆژنامەی "زیان"ی دەرکرد، لەسەر هەمان تەرزو فۆنتی "ژیان"و بەدەستکاریکردنی لۆگۆی "ژیان"، "زیان[**]"یان خستەبازاڕەوە، "زیان" ژمارە (١)ی لە ١١ی ئەیلولی ١٩٣٧دا بلاوکرایەوەو (ساڵح قەفتان) سەرپەرشتی دەکرد، دوا ژمارەی کە ژمارە (٩٤)بوو لە ١٨ی کانونی دووەمی ١٩٤١دا دەرچوو[٦٨].

(د. فاروق عەلی عومەر) دەنوسیت: (("زیان" وەك ڕۆژنامەیەکی ئەڵتەرناتیڤی "ژیان" دەرچوو، چونکە مەجید یەعقوبی موتەسەڕیفی سلێمانی لە "ژیان" ڕازی نەبوو، وا دیارە ناکۆکییەکە شەخسی‌و دژ بەپیرەمێردی خاوەن‌و سەرنوسەری "ژیان" بوو، بۆیە ڕۆژنامەیەکی نوێ‌و بە هەمان ناوی"ژیان" دەرچوو، بەڵام لە ژمارە یەکەوە دەستی پێکرد واتە ژمارە یەکی ڕۆژنامە تازەکە، کە هەر بە ناوی خودی ڕۆژنامەکەی پیرەمێرد "ژیان"ەوە دەرچوو، پاش ئەوەی چاپخانەکەیان لەو سەندەوە، ژمارە (یەکی) پێوە بوو لە ڕێکەوتی ١٩٣٧/٩/١١. پاش دەرچونی دووەمین ژمارە، پیرەمێرد لێی کردنە هەڵلا، وا دیارە لەگەڵ بەردەوام دەرچوونی ڕۆژنامەکەی دەیتوانی بەرەو ڕووی دادگایان بکاتەوە، هەروەها لەوەی پێگەیەکی کۆمەلایەتیی هەبوو، وای لە بەرپرسان کرد لە دژایەتی کردنی بسلەمنەوە، کەچی پەنایان بۆ فێڵێك بردو ئەویان پێ بێ دەنگ کرد، چەند خاڵێکیان لە ناوە کۆنەکە ڕەش کردەوە، بۆ ئەوەی ناوێکی چاك‌و بێ خەوش بە دەستەوە بدات، کە "زیان" بوو، هەر لە ژمارە سێوە[*] پەیڕەو کرا))[٦٩].

[***] **لە (نەشیروان مستەفا ئەمین :٢٠٠٢ب : ١٥)دا نوسراوە: ژمارە(٤٠٦) لە ١٩٣٤/٨/١٤دا دەرچووەو ژمارە (٥٣٨)یش لە ١٩٣٧/٢/١٠دا، هەردوو ئەم مێژووە هەڵەن، چونکە ژمارە (٤٠٧)لە ١٩٣٤/٨/١٦دا دەرچووە، ناشێت (٤٠٦)لە ٨/١٤دا دەرچوبێت، ئەمە جگە لەوەی تا ئێستا کەس ژمارە (٤٠١-٤٠٦)ی نەدیوەو ئێمە گومانمان لە دەرچونیان هەیە، ژمارە (٥٣٨)یش لە ٣٠ی ئابی ١٩٣٧دا دەرچووە، بڕوانە: ژیان(١٩٣٧:ژ٥٣٨: ١)پاشکۆی(أ : ١٦). ئەم مێژووە لە (ئومێد ئاشنا ٢٠٠١: ٥٨)شدا بەهەڵە نوسراوە (٣ی ئابی ١٩٣٧).**

[67] **بڕوانە: (ئومێد ئاشنا :٢٠٠١: ٥٩)، مێژوی کڕینی چاپخانەکە بۆ پێش ئەم مێژووە دەگەڕێتەوە، چونکە بەپێی لۆژیك ناکرێ لە هەمان ڕۆژدا چاپخانەکەیشی کڕیبێت‌و هەمان ڕۆژیش ڕۆژنامەکی پێ چاپکردبێت، ئەمە جگە لەوەی ئەو زانیارییانەی لە (عەلائەدین سەجادی: ١٩٥١ :١٧)و (نەشیروان مستەفا ئەمین :٢٠٠٢ب : ١٦)دا دەربارەی ئیجازەی دامەزراندنی ئەم چاپخانەیە هەن‌و وا باسدەکەن لە ١٦ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٧دا ئیجازەی دامەزراندنی بۆ وەرگیرابێت، زانیارییەکی وردنین، چونکە چاپخانەکە بە کرداری لە ١٩٣٧/٩/٢٠دا کەوتۆتە ئیش‌و ژمارە (٥٣٩)یش کە لەم ڕۆژەدا دەرکراوە قەبارەکەی گۆڕاوە بە قەبارە گەورە کە هێندەی قەبارەی ڕۆڵی ئەم چاپخانە تازەیە بووە، بڕوانە : ژین (١٩٤٦: ژ٨١٩: ٥) پاشکۆی (أ : ١٨).**

[*] **دەشێت لێرەوە ڕۆژنامەی "ژیان" بەیەکەم ڕۆژنامەی سەربەخۆی کوردستان بزانین، کە نەك هەر ڕۆژنامەکە سەربەخۆیانە دەرچووە بەڵکو چاپخانەیشی بۆخۆی دیاریکردووە، کەواتە ئەوە ڕاست نییە تەنها بەیەکەم ڕۆژنامەی سەربەخۆی سلێمانی بزانین، وەك ئەوەی (کەمال ڕوؤف محمد : ١٩٩٠: ژ٣٤: ٤)دا دەڵێت: ((پیرەمێرد...، بەسەر کۆسپەکەدا زاڵ بووە و چرای "ژیان" نەکوژاوەتەوە، کەلەم بارەدا بووە بە (یەکەم ڕۆژنامەی سەربەخۆ) لە سلێمانی دا)).**

[**] **(مستەفا ساڵح کەریم :٢٠٠٦: چاوپێکەوتن) دەڵێت: "ژیان"یان هێناو دوو خاڵی یەکەم‌و خاڵێکی ژێر"ی" ژیانەکەیان لابردو کردیان بە "زیان".**

[68] **بڕوانە: فاروق عەلی عومەر (٢٠٠١: ١٣٤). لە (کەمال مەزهەر ئەحمەد: ١٩٧٨: ٢٢٢)دا بەهەڵە ڕۆژی دەرچونی ژمارە (١)ی "زیان" نوسراوە ١٢ی ئەیلولی ١٩٣٧.**

[*] **ئەم لۆگۆیەی " زیان" لە ژمارە (٢)ەوە پەیڕەوکراوە بۆیە ئەوەی لە (جەمال خەزنەدار: ١٩٧٩: ژ٥٦: ٤٠)و (فاروق عەلی عومەر (٢٠٠١: ١٣٣)دا نوسراون، هەڵەن، بڕوانە: زیان (١٩٣٧:ژ٢: ١) .**

[69] **فاروق عەلی عومەر (٢٠٠١: ١٣٣).**

له ١٠ی مارتی ١٩٣٨دا، كه دهكاته دهرچوونی ژماره (٥٥٣)، ئیتر لێنهگهڕان و بهچهندین تۆمهت پیرهمێردیان تۆمهتبار كرد[**] و (مهجید یهعقوبی) كه توركێكی ڕهگهزپهرستو دژ به كوردبوو، ڕۆژنامهی "ژیان"ی داخست[٧٠]. بهڵام پیرهمێرد بهمهوه نهوهستا، ئیمتیازێكی نوێی بۆ دهركردنی ڕۆژنامهیهكی نوێ بهناوی "ژین"هوه وهرگرتو له ٢٦ی كانونی دووهمی ١٩٣٩دا لهسهر ههمان زنجیرهی "ژیان" ژماره (٥٥٤)[٧١]ی ڕۆژنامهی "ژین"ی بڵاوكردهوهو ههتا ژماره (١٠١٥)[٧٢]ی ١٥ی حوزهیرانی ١٩٥٠، واته تا چوار ڕۆژ بهر له كۆچكردنی بهردهوام بووه له دهركردنیدا.

پیرهمێرد، چهندین بابهتی لهسهر ڕۆژنامهنوسیی و پرۆسهی ڕۆژنامهگهریی نوسیوه، لهم نوسینانهدا ههندێكجار سودی له ئهزمونی خودیی خۆی وهرگرتووه، ههندێكجاری تریش لهو زانیارییانهی له بواری ڕۆژنامهگهرییهوه بهدهستی هێناون[*].

دهشێت پیرهمێرد بهیهكهم پهیامنێرو ڕۆژنامهوانی كورد بزانرێت، كه خۆی بۆ خۆی ڕومالّی ڕوداوهكانی بهزیندویی لهسهر شوێنی ڕوداوهكان، كردووه، ئهو دهنوسێت: ((سهعادهتی موتهسهڕیف ڕۆژی ١٩٣٢/٦/٤ سهفهری كرد بۆ بهغدا. و موحهریری ژیان جهنابی پیرهمێردیش له ڕهفاقتیانایه خوایان لهگهڵ بێ))[٧٣]، یان نوسیویهتی ((له تهئریخی ١ی تهموزی ١٩٣٢هوه مهكتهبی كچانی سلێمانی بۆ تهعلیمی خهیاتی كه به ئهمری وهزارهتی مهعاریف بۆ فێركردنی ئهم سهنعهتانه تهودیع كراوهبه شیركهتی سینگهر كچانی مهكتهبو سائیر كچانی تر لهو موددهتهوه كه دهوام لهسهر ئهم سهنعهته ئهكهن، وهكوو موشاههده كراوهو له مهعرهزی مهكتهبی كچاندا چاومان به سهنعهتهكهیان كهوتووه لهگهڵ جارانا زۆریان فهرق كردووهو ڕۆژ بهڕۆژ له تهرهقییان))[٧٤]، ئهمهش ئامادهیی پیرهمێرد لهسهر شوێنی ڕوداوهكان دهسهلمێنێت.

لهلایهكی ترهوه بابهتگهرێتیی پیرهمێرد له پرۆسهی ڕۆژنامهگهرییدا بهشێوهیهك بووه كه زۆرجار دور له بڕوای زاتی خۆی له تێڕوانینێكی بابهتییانهی ڕۆژنامهنوسییهوه نهك ههر بۆ پرۆسهی ڕۆژنامهگهریی بهڵكو له تێزو بهرههمه ئهدهبییهكانیشی ڕوانیوه، بۆیه لهگهڵ ئهو ههموو دژایهتییهی مهجید یهعقوبی بهرامبهر پیرهمێرد كردویهتی، بهڵام كاتێك یهعقوبی دهگوێزرێتهوه بۆ موتهسهریفیی كوت، پیرهمێرد ههواڵی

** لهو تۆمهتانه: ((١. ڕۆژنامهی "ژیان" دژی میریی ئهدوێ، بیرو باوهڕی دژ به بهرژهوندی وڵات بڵاوئهكاتهوه، پهندهكان به توێكڵو مانای دووریان ههیه، شیعرهكانی نهتهوهیین...٢. قوتابییهكانی "زانستی" لهسهر گێرهشێوێنیو ئاژاوهچێتی پهروهرده دهكاتو دژی فهرمانڕهوایانی شار ههڵسوكهوت دهكهن. ٣. ئهم ئاگری نهورۆزهش كه پیرهمێرد دهیكاتهوه، ئاگرپهرستییهو پێوهندی بهئێمهوه نیه...بۆیه له ١٩٣٨/٣/١٠دا "ژیان"یان داخستو له ١٩٣٨/٣/٢١دا نهورۆزیان قهدهغهكردو ئاگری گردی مامهیارهیان كوژاندهوهو (زانستی)یشیان داخست)) بڕوانه: دیوانی پیرهمێرد (١٩٩٠: ب١: ٤٢-٤٣).

[70] بڕوانه : ژین (١٩٤٦: ژ٨١٩: ٥) .

[71] بڕوانه: ژین (١٩٣٩: ژ٥٥٤ : ١) .

[72] بڕوانه: ژین (١٩٥٠: ١٠١٥: ١) .

[*] بۆنمونه بڕوانه ئهم بابهتانهی لهم ژمارانهدا دهربارهی ڕۆژنامهنوسییو ڕۆژنامهگهریی بڵاویكردونهتهوه: ژیان (١٩٣٥: ژ٤٢٦)، ژیان (١٩٣٦: ژ٥٠٥)، ژیان (١٩٣٧: ژ٥٤٠)، ژین (١٩٣٩: ژ٥٦١)، ژین (١٩٤٢: ژ٦٩٠)، ژین (١٩٤٥: ژ٧٧٨)، ژین (١٩٤٧: ژ٨٧٥).

[73] بڕوانه: ژیان (١٩٣٢: ژ٣٢٥: ٤).

[74] بڕوانه: ژیان (١٩٣٢: ژ٣٣٢: ٣).

گوێزانەوەکەی بڵاودەکاتەوە بێ ئەوەی هیچ ڕەخنەو توانجێکی لەسەر بنوسێت[٧٥]. یاخود کاتێك بۆ کوشتنی (عارف سائیب) ئەم شیعرە بۆ گلەیکردن لە (شێخ مەحمود) دەنوسێت‌و تیایدا دەڵێت[٧٦]:

لە گوێم دێ دەنگی لای لایەی وەتەن دایك جگەر سوتاو
دەڕژێنێ بەسەر وێرانەکەی خوێناویا خوێناو
دەلاوێنێتەوەو دەگری، سەری شینە لە ماتەممدا
شەو و ڕۆژ کۆتەڵی منداڵەکانی وا لە بەردەمدا
دەڵێ لەو فیتنەکەی کوردا کوڕی چاکم نەما کوژران
ئەویش مابون هەمو مردن لە برسا بێ کفن نێژران
خودا پاداشی ئەم تەنگانەیەی وا دایەوە وام دی
بەپێی خۆی هاتە بەرپێم تاجە گەوهەردارەکەی کوردی
صەلاحەین جەلالی وای نەبو تەئریخ لە پێش چاوە
هەمو پاشای بابان مردن بە حەسرەت ڕۆژێکی واوە
شەوێ دەست ئەهریمەن کەوت خاتەمی موڵکی سلێمانی
کەچی میرو گزیری پێ دەکرد قەدری وەها زانی
بەسەر مەستی مەی سەر شار خوێنی میلەتی نۆشی*
لەجێی جبەی سیادەت ڕانکی سوری پیاوکوژی پۆشی
لە باتی پرچ وەکو ورچ پایتەختی شومی ئەشکەوت بو
سیواك‌و زرکی خەنجەر شەو کەمەندی تەوقی لەعنەت بو

---

[75] بڕوانە: ژین (١٩٣٩: ژ٥٥٦: ٣).

[76] بڕوانە: ژیانەوە (١٩٢٥ : ژ٣٤: ١-٢)، ئەم دەقەی پیرەمێرد لە هیچ سەرچاوەیەکی پێش ئەم نامەیەی ئێمەدا وەکو خۆی بەڕاستیی بڵاونەکراوەتەوە، هۆکاری پشت نوسینیشی بەبڕوای ئێمە جیا لەوانەی پێش ئێمە تەنها بۆ کوشتنی عارف سائیب ناگەڕێتەوە، بەڵکو بۆ توانستی بەهرەمەندانەو دیدی ڕەخنەگرانەی خودی پیرەمێرد دەگەڕێتەوە، بەبەڵگەی ئەوەی تێکستی لەم جۆرە لەسەرتاپای ئەدەبی ئەو سەردەمەدا ناوازەو دەگمەنە.

* لە (دیوانی پیرەمێرد: ١٩٩٠:ب١: ٢٨٥)و (ئومێد ئاشنا: ٢٠٠١: ١٢٣)دا ئەم دوو دێڕەی کۆتایی ئەم دەقە پەڕێنراون‌و لە بری ئەوان ئەم دێڕای تر نوسراون:

بەدەم ئەم ناڵەوە دەستی درێژکرد خستیە سەرشانم
وتی تۆفیق هاتیتەوە بۆ باری میحنەت ئەیزانم
بەڵێ حاڵم پەشێواوە فڕندە باڵی سوتاندوم
نەما غەیری کەلاوە شەو بناڵێنە لەوێ وەك بوم
وتم دایە کە دایکم مرد نەگریام چونکە تۆ ماوی
ئەگەر ئەولادەکانیشت بکوژرێن تۆ ئەبێ چابی
قەسەم بەو عەزمی کوردەی شانی ڕیچاردی بەشیر ڕوشان
کڵاوی کورد ئەبێ قوچ بێ کە هاتو شانی خۆی جوڵان
شەوێ پیاوێ لە بەفرا ما نەمرد ئاگرێکی دوری دی
لە لای من نائومێدی کفرە ئەم ئاگرەی دڵم بو دی

ئەم دێڕەی کۆتاییش، بەهەڵە لەم دوو سەرچاوەیەدا نوسراوە: ((شەوێ، پیاوێ، لەبەفرا، ما، نەمرد، ئاگرێکی دووری دێ لەلای من نائومێدی کفرە، ئەم ئاگرەی دڵم بۆ کێ)).

شێخ مەحمود، لەسەر ئەم شیعرە لە پیرەمێرد زویر دەبێت، بەڵام دواتر شێخ مەحمود داوا دەکات پیرمێرد سەردانی بکات، پیرەمێردیش بە شیعری (ئەبێ بەخشندە ملکەچکا) وەڵامی دەداتەوە[*]، بۆیە شێخ خۆی دێتە سەردانی پیرەمێرد[77]، ئەمەش هەڵوێست و تێڕوانینی پیرەمێرد دەنوێنێت لەو بابەتانەدا کە لە ستراتیژی تێڕوانینی ئەودا بوون، بەڵام بەگشتیی ئەم زاتە کەسێکی دڵپاکو ڕۆح سوک بووە، (محەمەد ڕەسوڵ هاوار) دەڵێت: ((پیرەمێرد... زۆر زوو توڕە ئەبوو، زۆر زووش سارد ئەبوەوە، کە ساردیش ئەبوەوە، ئیتر هیچی لە دڵا نەئەما...))[78].

بوارە نەتەوەیی و مەدەنیی و ڕۆشنبیرییەکانی پیرەمێرد

بوارە نەتەوەیی و مەدەنیی و ڕۆشنبیرییەکانی پیرەمێرد زۆرن، لێرەدا بەکورتیی ئاماژە بەچەند بوارێکیان دەدەین، کە بەبایەخەوە کاری تێدا کردوون:

أ. بایەخگەلێکی زۆری بە ژنان و هێنانە مەیدانی ژنان داوە، لەم بارەیەوە لە بابەتی (منو تەرەفداری ئافرەت)دا دەڵێت: ((ئەوانەی عالەمی مەدەنیەتی ئەوروپایان دیوە لێیان ئەپرسم کە ڕێیان کەوتبێتە هەر کیشوەرو شارێکی لە هەموو توجارەتگاهو ڕەنجشگاهێکدا ئافرەتیان زۆرتر لە کارا دیوە. یان ژنان لەم بازاڕی جهانەدا کە سەراپای ئەندامیان جلوەی نووری لێ ئەبارێ وەك غونچەی گوڵەباخی بەهەشتن. دیارە ئەوانیش وەك بەشەر هەواو هەوەسێکی زیندەگی و کامەرانیان هەیە، چە ڕەوایە ئەوانە بخەنە چوار دیوارێکی بەندیخانەی ڕۆحو حەیاتەوەو گرۆهێکی ڕیش بۆزی سەرو سورەت پڕ لە تۆزیان بەسەرا زاڵ بکەن. ئەبێ ئەو نەوەیە کە نا بەدڵ لەوانە پەیدا ئەبێ چە هیوایەکیان پێ بێ. لە هەموو تەحلیل و بەراوردی حیکمەتدا دەرکەوتوە کە حسیاتی وردو نازكو شعووری بەزەیی و دڵسۆزی ژنان لە پیاوان باڵاترە. بەو بەدەنە لەتیفەو ڕۆحە نازکەوە بۆ پەروەرشی منداڵ و خزمەتی نەخۆش و غەمی گوزەران زۆرجار ڕۆحی خۆیان ئەخەنە تەهلەکەوە. هەندێکیان بە نەختێ خوێندەواری بوونە ئاتەش پارەی شیعرو ئەدەب. هەندێ شیعری ژنان هەیە کەس ناتوانێ ئینکار بکا کە لە شیعری پیاوان باڵاترە بەڵام ڕوویان نەهاتووە تا ئێستا بیانخەنە مەیدانەوە. ساڵەهای ساڵە ئێمە ئەڵێین ئەگەر جنسی لەتیف لە دەرەجەی پیاواندا بناسرێن و خوێندن و کۆششیان ببێ، لە پیاوان دواناکەون))[79].

(فاتمە محێدین)ی بەڕێوەبەری ئەو قوتابخانەی کچانەی لە سلێمانی، لە ساڵی ١٩٢٦[*]دا کرایەوە، پیرەمێرد بەیەکێك لە گەورەترین هاندەران و پشتگیرانی خۆی دەزانێت[80].

---

[*] مستەفا ساڵح کەریم (٢٠٠٦: چاوپێکەوتن)، دەڵێت: ((شێخ مەحمود لە دوکانێك لە ژێر بەلەدییە کۆنەکەدا دادەنیشت، جواب بۆ پیرەمێرد دەنێرێ سەردانی بکات، پیرەمێرد دەچێت و لە بەردەم دەرگاکەدا دەوەستێت و ڕودەکاتە شێخ و شیعری ئەبێ بەخشندە ملکەچکا دەڵێ، شێخیش هەڵدەستێتە سەر پێ و دەڵێ: وا ملمان کەچکرد دەفەرموو، ئیتر پیرەمێرد هیچی لە دڵدا نامێنێ (مستەفا ساڵح کەریم، دەڵێت: شێخ ئەحمەدی شێخ غەنی خۆی لەم دانیشتنەدابووەو ئەو بۆ مامۆستا ئەحمەد هەردی شاعیری گێڕاوەتەوەو هەردیش بۆ منی گێڕاوەتەوە)).

[77] خاڵە حەمە فەرەج (٢٠٠٦: چاوپێکەوتن).

[78] محمد رسول هاوار (١٩٧٠: ٢٢).

[79] ئومێد ئاشنا (٢٠٠١: ٢٦-٢٧).

[*] د. کەمال مەزهەر ، یەکەم قوتابخانەی کچان لە سلێمانی بۆ ساڵی ١٩٢٦ دەگەڕێنێتەوە، بەڵام ئەم مێژووە هەڵەیە، چونکە جگە لەوەی هەر لە سەردەمی عوسمانیدا کچان دەیانخوێندو یەکەم کچە خوێندکاری شاری سلێمانیش "مەلیحە نەزهەت

له شیعرەکانیشیدا ئەم بڕوایەی پیرەمێرد بە ژنان، بەزەقیی ڕەنگی داوەتەوە، کاتێکیش باس لە تێکۆشانی کچانی کورد دەکات، دەڵێت:

((تا ئێستە ڕووی نەداوە لە تەئریخی میللەتا
قـەڵغانی گوللە سنگی کچان بیٚ لە هەڵمەتا))[٨١]

لە چەندین ژمارەی " ژیان"و "ژین"یشدا هانی کچانو ژنانی داوە بۆ هاتنە مەیدانی کۆمەڵایەتییو ژیانی نویٚ، بۆ ئەم مەبەستەش چ پیرەمێرد چ هەندێك لە نوسەرانی ئەو سەردەمە، چەندین بابەتیان یان بەناوی کچێکەوە نوسیویانە کە خوازراو بێت، یان بەناوی کچەکانی خۆیانەوە نوسیویانن[٨٢]. دواجاریش لەسەر ئەو ڕەوتەی پیرەمێرد، دوای کۆچی دوایی پیرەمێرد بۆ یەکەمجار لە مێژوی ڕۆژنامەنوسیی کوردییدا (ڕەحمەخانی کچی پیرەمێرد) لە ١٩٥٤/١٢/١٤دا ئیمتیازی "ژین" دەخاتە سەرخۆی[٨٣].

ب. هەوڵدان بۆ سەربەخۆیی چاپخانەو ڕۆژنامەکەی، کە بە هەوڵێکی دیاری پیرەمێرد دەزانرێت بۆ دابینکردنی چاپخانەی تایبەت بۆ ڕۆژنامەکە، کە دواجار بێباکانە دوا ژمارەکانی "ژیان"و دواتر "ژین"یشی پیٚ چاپدەکاتو ناوی چاپخانەکە دەبێتە چاپخانەی ژین، ئەم چاپخانەیەی پیرەمێرد کە یەکەم چاپخانەی ئەهلییە لە سلێمانیدا پارێزگاریی کراو مایەوە، تا هەشت ساڵ دوای کۆچی خۆیشی لەکاردابوو، دواتر لە کارخراو هەر لە قەلەندەرخانەکەی پیرەمێرددا مایەوە، تا لە تشرینی دووەمی ١٩٨٣دا لە مۆزەخانەی ئەتنۆگرافیا لە شاری سلێمانی دانرا[٨٤]، ئێستا ئەم مۆزەخانەیە بۆتە دامەزراوەیەکی سەر بەزانکۆی سلێمانیو تا ئەمڕۆیش چاپخانەکەی پیرەمێرد هەر لەوێدا پارێزراوە.

پ. نەورۆز، کاتێك باس لە نەورۆز دەکەین پیرەمێردمان دێتەوە یادو بە پێچەوانەیشەوە، پیرەمێرد دوای گەڕانەوەی بە یادگاریی منالّیی خۆیو بە پشتبەستن بە "کۆمەڵەی زانستیی" کە خۆی (کوڕگەلی زانستی)[٨٥] پێدەگوتنو لە ساڵی ١٩٣٠دا دروست بووبوو، کەوتنە زیندوکردنەوەی ئەم نەریتەو نوێکردنەوەی بەشێوەیەکی وەها کەلەگەڵ گیانی سەردەمەکەیدا بگونجیٚ، لای پیرەمێرد نەورۆز مانایەکی گەورەتری لە ئاگرکردنەوەو ئاهەنگێران هەبوو، ((لای ئەو دوو مانای هەبوو، یەکەم گۆڕانی سروشتو نویٚ بوونەوەو ژیاندنەوەی خاکی مردوو، دووەمیش مەسەلەی ڕوناکی کە ئەمەیان زۆرتر مەبەستی ئەو بووە، ڕوناکی کە ڕەمزی پێشکەوتنو بەئاوات گەیشتنی نەتەوەکەی بووە))[٨٦]، پیرەمێرد نەورۆزی لە لەبیرچونەوەوە هێنایەوە پێشەوەو لە فەوتانەوە زیندوی کردەوە، لانی کەم بۆ ئەوەی بۆنەیەك بێت کە

خان" بووە کە چۆتە بەر خوێندن، لە ساڵی ١٩١٥یشدا یەکەم قوتابخانەی کیژانی سلێمانی کراوەتەوە. بڕوانە: (کەمال ڕەووف محەمەد: کوردستانی نویٚ: ١٩٩٦: ژ١٣٠٧).

80 بڕوانە: د. جەبار قادر (٢٠٠٥).

81 دیوانی پیرەمێرد (١٩٩٠: ب١: ٢١٠).

82 بڕوانە: ژین (٥٤٦، ٥٦٩، ٧٤٨،...تاد).

83 بڕوانە: ژین (١٩٥٤: ژ ١٢٣٠: ١) پاشکۆی (أ : ٢١). لە دیوانی پیرەمێرد (١٩٩٠: ب١: ٦١)دا بەهەڵە ئاماژە بۆ ئەوە کراوە کە هەر پاش کۆچی دوایی پیرەمێرد لە ژمارە ١٠١٦ەوە ڕەحمەخان دەبێتە خاوە ئیمتیازی ژین، ڕاستەکەی ئەوەیە کە لە ١٩٥٤/١٢/١٤دا ئەو بۆتە خاوەن ئیمتیازو پێشتر تەنها بە ناوی وەرەسەی پیرەمێردەوە بووە.

84 بڕوانە: دیوانی پیرەمێرد (١٩٩٠: ب١: ٦٠).

85 بڕوانە: ژین (١٩٤٦: ژ٨٢٠).

86 ئومێد ئاشنا (٢٠٠١: ٨٣).

نەتەوە لە دەوریدا کۆببنەوە، پیرەمێرد هەر بۆخۆیشی لە نەورۆز دەدوێتو باسیدەکات، تا ئەو بایەخەی بخاتەڕو کە هاندەری خواستی ئەم بووە[87].

ت. هەوڵدان بۆ دانای دەستورێك بۆ زمانی کوردییو چەسپاندنی زمانی ئەدەبی یەکگرتوو، ئەو دەنوسێت: ((لەساڵی ١٣٢٩ی ڕۆمیدا کە لە ئەستەموولْ غەزەتەی کوردی دەردەچوو من لە چۆلەمێرگەوە مەقالەیەکم بۆ ناردبوونو تەکلیفم لە جەمعیەتی کورد کردبوو کە لە هەر دیارێکی کوردستانەوە زبان زانێك بانگ بکەنە پایتەختو زبانێك بۆ عمومی کورد هەڵ بژێرنو بیکەن بە فەرهەنگ وە دەستور هەتا مصارفاتی لە چاپدانیشم گرتبوە ئەستۆی خۆم. کەس گوێی نەدایە، ئێستا هەر کەسە بەهەوەسی خۆی شێوەیەك دێنێتە کارەوە، وایان شێواندوە. بەم بەستەزبانیو بێ ژیانیەوە چە لافێك لێ بدەین؟ بۆچ کوردستان تەنها ئەم هۆمەرە کوێرەیە؟! بۆچ کوردستانی گەورە لە زبانمان نەگا؟!))[88].

ج. بایەخدان بەخوێندنو خوێندەواریی و کردنەوەی "زانستی" کە ماوەی ١٢ ساڵ پێوەی خەریك بوو، ((ئەو دەیویست ئەو بەرگی پێشکەوتنو گیانی ڕاپەڕینە شارستانییە بکاتە بەری وڵاتە دواکەوتووەکەی لەبەر ئەوە خوێندەوارییو فێربوونی بەمەرجی بنەڕەتی ئەو پێشکەوتنە دادەنا))[89].

ئەنجام

١. پیرەمێرد، کەسایەتییەکی ئەکادیمییو ئەزمونگەریی، یاساییو سیاسییو ڕەخنەییو ڕۆشنبیرییو هونەرییو ئەدەبییو ڕۆژنامەگەریی کورد بووە.

٢. لێزانانە ئەدەبی تێکەڵ بە ڕۆژنامەگەریی کردووە، چونکە بەئاگابووە لەوەی لە کۆمەڵگایەکدا کاردەکات کە تا ئەمڕۆش سۆز زاڵە بەسەر عەقڵیدا، لەو سەردەمەشدا کە خوێندەواریی کەم بووە، ئەدەب کاریگەرانەتر توانیویەتی کاریگەریی خۆی لەسەر تاك بەجێبهێڵێت.

٣. فەرهەنگی کوردیی دەوڵەمەندکردووەو چەندین وشەو زاراوەی نوێی هێناوەتە ناو فەرهەنگی کوردییەوە.

٤. یەکەم ڕۆژنامەی ئەهلیی لە مێژووی ڕۆژنامەگەریی کوردیدا دەرکردووەو بەیەکەم ڕۆژنامەوانی پرۆفێشناڵی کورد دەناسرێت.

٥. شیعری ریالیزمی کوردیی بەو دەقەی پیرەمێرد دەستپێدەکات کە لە ساڵی ١٩٢٥دا لە ڕۆژنامەی ژیانەوەدا بڵاویکردۆتەوە، نەك وەك ئەوەی دەوترێت لە چلەکانی سەدەی پێشووەوە دەستیپێکردبێت.

٦. بایەخگەلی گەورەی بە ژنان، زمان، خوێندەواریی، یادەنەتەوەییەکان، ئازادیی ر ۆژنامەگەریی، فەرهەنگ، کەلتور، فۆلکلۆرو...تاد، کوردیی داوە.

لەگەڵ سەلماندنی ئەمانەشدا، لەم لێکۆڵینەوەیەدا چەندین زانیاریی هەڵەی باسەکانی پێشوومان بەبەڵگەوە راستکردۆتەوە.

87 بروانە: ژین (١٩٣٩: ژ٥٦٠).

88 ژین (١٩٤٢: ژ٦٧٩: ٤) .

89 ئومێد ئاشنا (٢٠٠١: ٦٦).

سەرچاوەکان

سەرچاوە کوردییەکان:

- ئومێد ئاشنا (١٩٩٨)، پیرەمێردی ڕۆژنامەنوس، لە یادی سەد ساڵەی ڕۆژنامەنووسیی کوردییدا، سلێمانی.

- ئومێد ئاشنا (٢٠٠١)، پیرەمێردو پێداچوونەوەیەکی نوێ بە ژیانو بەرهەمەکانی، بەرگی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپو بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.

- پەندەکانی پیرەمێرد (١٩٩٥)، بەرگی دووەم، کۆکردنەوەو ساغ کردنەوەی: فائق هوشیار-محمود احمد محمد-مستەفا ساڵح کەریم- محمد نوری توفیق-احمد زرنگ مستەفا، چاپخانەی (الزمان)، بەغدا.

- پەندەکانی پیرەمێرد (١٩٩٥)، بەرگی یەکەم، کۆکردنەوەو ساغ کردنەوەی: فائق هوشیار-محمود احمد محمد-مستەفا ساڵح کەریم- محمد نوری توفیق-احمد زرنگ مستەفا، چاپخانەی (الزمان)، بەغدا.

- پەندەکانی پیرەمێرد (١٩٩٦)، بەرگی سێیەم، کۆکردنەوەو ساغ کردنەوەی: فائق هوشیار-محمود احمد محمد-مستەفا ساڵح کەریم- محمد نوری توفیق-احمد زرنگ مستەفا، چاپخانەی (الزمان)، بەغدا.

- جەبار جەباری (٢٠٠٢)، کۆی بەرهەمە کوردییەکانی نوسەری شەهید جەبار جەباری، کۆکردنەوەو لەسەرنوسینی: سمکۆ جەباری، لە بڵاوکراوەکانی بەڕێوەبەرێتیی گشتیی چاپو بڵاوکردنەوە ژمارە (٥٦)، سلێمانی.

- جەبار قادر (٢٠٠٥)، ژنانی کورد لە مێژوودا: www.hetawikudistan.it.

- جەمال خەزنەدار (١٩٧٩)، لاپەڕەیەکی بێگەرد لە مێژووی ڕۆژنامەگەریی کوردیدا، گۆڤاری ڕۆژی کوردستان، ژمارە (٥٦)، بەغدا.

- حەمە ساڵح فەرهادی (١٩٨٨)، چەند لایەنێکی ڕۆژنامەنووسی ی کوردی، چاپخانەی (الحوادث)، بەغدا.

- خاڵە حەمە فەرەج (٢٠٠٦)، بەڕێوەبەری ئەرشیڤی نەتەوەیی، ٢٠٠٦/٨/١.

- خورشید ڕەشید ئەحمەد (١٩٨٩)، ڕێبازی ڕۆمانتیکی لە ئەدەبی کوردیدا، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ڕۆشنبیریو بڵاوکردنەوەی کوردی ژمارە (٢٣٤)، بەغدا.

- دیوانی پیرەمێرد (١٩٩٠)، بەرگی یەکەم، کۆکردنەوەو ساغ کردنەوەی: فائق هوشیار-محمود احمد محمد-مستەفا ساڵح کەریم- محمد نوری توفیق-احمد زرنگ مستەفا، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ڕۆشنبیریو بڵاوکردنەوەی کوردی ژمارە (٢٦٤)، چاپخانەی (الزمان)، بەغدا.

- ڕەفیق ساڵح- سدیق ساڵح (٢٠٠٢)، ڕۆژنامەی ژیان ژمارە (١-٨١)، یەکەم بەرگ، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپو پەخشی سەردەم ژمارە ، سلێمانی.

- ڕەفیق ساڵح- سدیق ساڵح (٢٠٠٥)، ڕۆژنامەی ژیان ژمارە (٣٢١-٤٠٠)، چوارەم بەرگ، بەشی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی ژین، سلێمانی.

- عەبدوڵڵا زەنگەنە (٢٠٠٠)، ژیانەوە شوێنی لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا ١٩٢٤-١٩٢٦، دەزگای چاپو بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر.

- عەلائەدین سەجادی (١٩٥١)، یادی پیرەمێرد، چاپخانەی معارف، بەغدا.
- عەلائەدین سەجادی (١٩٧١)، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپی دووەم، بەغدا.
- فاروق عەلی عومەر (٢٠٠١)، ڕۆژنامەگەریی کوردی لە عیراقدا بەرایییەکان ١٩١٤-١٩٣٩، وەرگێڕانی: تاریق کارێزی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر.
- کمال ڕەووف محەمەد (١٩٩٠)، ڕۆژنامەی ژیان، ڕۆژنامەی ئاسۆ، ژمارە (٣٤)، بەغدا.
- کەمال مەزهەر ئەحمەد (١٩٧٨)، تێگەیشتنی ڕاستیو شوێنی لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا، لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا.
- مالمیسانژ (٢٠٠٧)، جەمعییەتی تەعاونو تەرەقیی کوردو ڕۆژنامەکەی، وەرگێڕانی لە تورکییەوە: زریان ڕۆژهەڵاتی، پێداچوونەوەی: سدیق ساڵح، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی ژین، زنجیرە(٥٦)، سلێمانی.
- محمد رسول هاوار (١٩٧٠)، پیرەمێردی نەمر، چاپخانەی (العانی)، بەغدا.
- محەمەد نوری عارف(٢٠٠٠)، پەندەکانی پیرەمێردو گولستان، گۆڤاری زانستی مرۆڤایەتیی زانکۆی سەلاحەدین- هەولێر، ساڵی چوارەم ژمارە (٩).
- محەمەد نوری عارف (٢٠٠٢)، وشەو زاراوەکانی پیرەمێرد- لێکدانەوەو بەراوردو شیکردنەوە، بۆچوونو ڕوونکردنەوە، گۆڤاری ئەکادیمی، کۆڕی زانیاریی کوردستان، ژمارە (١)، هەولێر- کوردستان.
- مستەفا ساڵح کەریم (٢٠٠٦)، جێگری نەقیبی ساندیکای ڕۆژنامەنوسانی کوردستانو جێگری سەرنوسەری ڕۆژنامەی (الأتحاد)، ٢٠٠٦/٧/١٢ ،چاوپێکەوتن.
- نەوشیروان مستەفا ئەمین (٢٠٠١)، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی ڕۆژنامەوانی کوردی ١٨٩٨-١٩١٨، بەرگی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپو پەخشی سەردەم ژمارە (١٣٤)، سلێمانی.
- نەوشیروان مستەفا ئەمین (٢٠٠٢أ)، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی ڕۆژنامەوانی کوردی ١٩١٨-١٩٣٨، بەرگی دووەم، لە بڵاوکراوەکانی بەڕێوەبەرێتیی گشتیی چاپو بڵاوکردنەوە ژمارە (١٣٣)، سلێمانی.
- نەوشیروان مستەفا ئەمین (٢٠٠٢ب)، ژیان بەتەمەنترین ڕۆژنامەی کوردی ١٩٣٦-١٩٣٨، ، لە بڵاوکراوەکانی هەفتەنامەی سلێمانی نوێ ژمارە (٤)، سلێمانی.
- هەڤاڵ ئەبوبەکر (٢٠٠٥)، کوردش میدیا، پیرەمێردو ڕۆژنامەگەریی: www.kurdishmedia.com.
- هیمداد حوسێن (١٩٩٨)، ڕۆڵی گۆڤاری هیوا لە پێشخستنی هونەرەکانی ئەدەبی کوردیدا، هەولێر.
- وریا جاف (١٩٩٨)، کاروانی ڕۆژنامەگەریی کوردی، کتێبی گوڵان ژمارە (١٩)، هەولێر.

سەرچاوە عەرەبییەکان:

- د. تودوروف (١٩٩٠)، تأريخ الصحافة العالمية، ترجمة: أديب خضور، الطبعة الأولى، المكتبة الإعلامية، دمشق- سوريا.
- معروف خەزنەدار (٢٠٠٠)، موجز تأريخ الأدب الكردي المعاصر، ترجمة عن الروسية: عبدالمجيد شيخو، الناشر: هوشنك كرداغي.